

**Национална студија о Србији:
Разумевање интеракције између миграције, људског
капитала и тржишта рада**

Михаил Арандаренко

Извештај припремио Михаил Арандаренко за Европску фондацију за обуку
Рукопис завршен јануара 2021. године
Садржај овог Извештаја представља искључиву одговорност аутора и не одражава нужно ставове ЕФО
или институција ЕУ.
© European Training Foundation, 2021
Репродуковање је дозвољено уз навођење извора.

Предговор

Земље Западног Балкана карактерише смањивање становништва под утицајем ниских стопа наталитета, старења становништва и миграционих токова. Исељавање из региона упорно се наставља од деведесетих година прошлог века и еволуирало је од нерегуларних миграција радне снаге нижих или средњих квалификација, преко редовног спајања породица, до међународне покретљивости студената, а у новије време и до миграција високообразованих лица.

Године 2020. Европска фондација за обуку (European Training Foundation - ETF) – ЕФО заједно са Бечким институтом за међународне економске студије (Vienna Institute for International Economic Studies - WIIW), покренула је регионално истраживање „Динамика миграција из перспективе људског капитала на Западном Балкану“. Истраживање има за циљ расветљавање троугла који чине односи између стварања људског капитала, тржишта рада и миграција и утврђивање улоге неефикасног функционисања образовних система и тржишта рада на миграције.

Ову студију припремио је Михаил Арандаренко. Она представља први од шест националних извештаја који је израђен у контексту регионалног истраживања и заснован је на заједничком аналитичком оквиру који су развили ЕФО и WIIW. Сама студија укључивала је анализу постојеће литературе и извештаја и развила неке нове алате за анализу токова и података о српским мигрантима, на основу доступних међународних статистика. Одвојена статистичка анализа заснована на подацима Анкете о радној снази у Србији (2010–2019) спроведена је коришћењем кохортног приступа. Овај рад водила је Сандра Лајтнер из WIIW, која је дошла до кључних налаза коришћених у овом извештају.

За извештај су биле од користи опсежне дискусије, смернице и коментари које су дали чланови тима WIIW (Михаел Ландесман, Хермине Видовик, Сандра Лајтнер, Исилда Мара) и тима ЕФО (Умухан Бардак, Лида Кита, Мариавиторија Гарлапи, Кристиана Бурзио и Мирела Гавоци). Коначни извештај представљен је на вебинару 9. јула 2020. године главним заинтересованим странама у Србији, као и представницима јавних институција и цивилног друштва и истраживачима.

ЕФО жели да се захвали свим институцијама и појединцима који су делили информације и мишљења и активно учествовали у вебинару ЕФО-а. ЕФО, WIIW и аутор посебно су захвални запосленима у Заводу за статистику Републике Србије, који су у складу са својим интерним правилима омогућили приступ Анкети о радној снази (2010–2019). Овај извештај не би био могућ без њихових доприноса.

Садржај

Предговор	3
Кратки преглед	3
1. Увод	8
2. Основне чињенице о дугорочним и скорашњим миграцијама из Србије	10
2.1. Неке назнаке о природи и структури скорашње емиграције из Србије засноване на статистици из главних земаља одредишта	10
2.2. Утврђивање исхода миграције везаних за квалификације, у периоду од 2015. до 2019. употребом приступа кохорте	15
3. Везе између тржишта рада и исхода миграције	20
4. Везе између образовања и исхода миграције	22
5. Изузетна улога Немачке у обликовању троугаоног односа између миграције, образовања и тржишта рада у Србији	25
6. Сагледавања миграције и јавнополитички одговори	26
7. Закључци и препоруке за јавну политику	27
Референце	29

Списак скраћеница

АРС	Анкета о радној снази
БДП	Бруто домаћи производ
ВФД	Вестминстерска фондација за демократију
ГИЗ	Немачка корпорација за међународну сарадњу
ГЛВ	Глобални ланци вредности
ЕФО	Европска фондација за образовање
ИАБ	Институт за истраживање запошљавања, Немачка (Institut für Arbeitsmarkt- und Berufsforschung – IAB)
ИКТ	Информационо комуникациона технологија
ИЛЅК	Индекс људског капитала
ИРИ	Институт за развој и иновације
ИСКЕД	Међународни стандард за класификацију образовања
ММФ	Међународни монетарни фонд
НДЧ	Нове (ЕУ) државе чланице Европске уније
НЕРМ	Нова економија миграције рада
НТМ	Неокласична теорија миграције
ОЕЦД	Организација за економску сарадњу и развој
ПИЗА	Програм за међународно оцењивање ученика
РЗСС	Републички завод за статистику републике Србије
РППИ	Регионални програм за промоције и истраживања
САД	Сједињене америчке државе
СДИ	Стране директне инвестиције
СДЧ	Старе (ЕУ) државе чланице
СОО	Стручно образовање и обука
СТЕМ	Наука, технологија, инжињерство и математика
wiiw	Бечки институт за међународне економске студије

Кратки преглед

- Најважнији извозни “производ” Србије је радна снага, с обзиром на то да око 14% српских држављана у било ком тренутку живи у иностранству. Приватни трансфери из иностранства повећавају расположиви доходак у земљи за преко 8%.
- Док се укупан број миграната рођених у Србији само полако повећавао, миграциони токови до 2020. године су се убрзавали - има више емиграната, али они у просеку краће бораве у иностранству.
- Европска унија остаје главна дестинација за српске мигранте. У последњој деценији забележен је вишеструки пораст емиграције повезане с привременим послом у нове државе чланице, као и стагнација емиграције у државама које су старе чланице. Немачка је изузетак од овог правила, и она привлачи преко 30% укупних нових прилива у ЕУ.
- Образовна структура српских миграната отприлике одражава образовну структуру не-миграната, при чему су мигранти средњих квалификација недовољно заступљени. Међутим, последњих година одлив миграната са средњошколским образовањем повећао се у односу на друге нивое квалификација.
- Удео оних који мигрирају у ЕУ ради образовања у апсолутним бројевима стагнира, а у релативном смислу стално опада. Штавише, статистичка анализа кохорти која користи националне податке из Анкете о радној снази пронашла је негативни нето миграциони биланс млађих одраслих лица током последњих година, али и позитиван миграциони биланс високо образованих појединаца. Оба ова налаза воде ка истом закључку - да раширена перцепција великог “одлива мозга” из Србије није поткрепљена чињеницама.
- Повезујући структурне карактеристике недавних миграција са њиховим вероватним узроцима повезаним са карактеристикама тржишта рада и образовног система можемо да идентификујемо следеће факторе:
 - Дуално тржиште рада, са значајним делом радне снаге која је у несигурним или потпуно неформалним, релативно слабо плаћеним пословима који нуде мало могућности за напредак у каријери;
 - Велике и константне разлике у платама између Србије и земаља ЕУ, посебно за нискоквалификоване и средњеквалификоване раднике у приватном сектору;
 - Дуга транзиција од школе до посла, која одражава неусклађеност квалификација и низак општи ниво креирања добрих радних места у земљи;
 - Неуједначен квалитет образовања и прекомерна производња одређених средњошколских профила.
- Србија ће у догледно време остати изложена разним нежељеним ефектима као земља извозница радне снаге.
- Треба промовисати обрасце кружне миграције уместо миграционих путева који воде ка трајној емиграцији.
- Србија би требало да сарађује са Европском комисијом како би обезбедила да нови Пакт ЕУ о миграцијама и азилу из септембра 2020. године испуни обећања о “свеобухватној сарадњи са партнерским земљама како би се помогло јачању узајамно корисне међународне мобилности”.
- Политику повећања националне понуде квалификација преусмеравањем јавних расхода ка висококвалитетном образовању треба комбиновати са систематичнијим праћењем недостајућих квалификација и високо-тражених занимања на домаћем тржишту рада (нпр.

у ИКТ, производњи/машинству, грађевинарству, друмском саобраћају, итд.), тако да се систем образовања и обуке може преоријентисати на појачану понуду дефицитарних занимања, чак и ако неки од ових радника емигрирају.

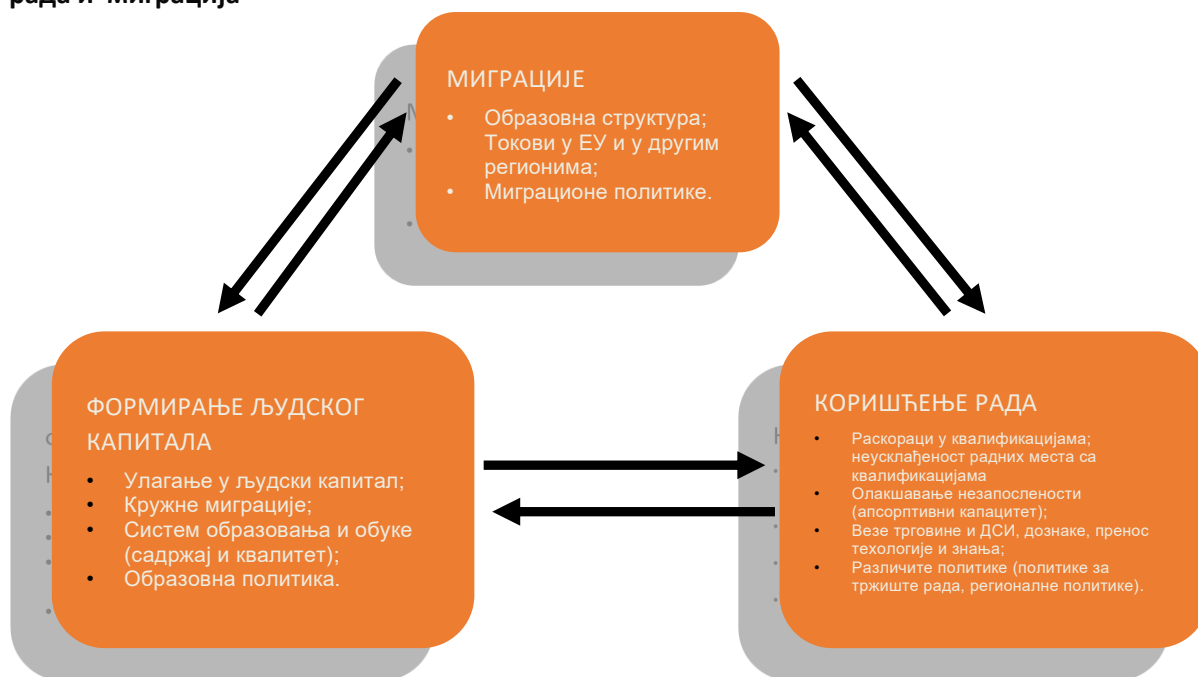
1. Увод

Најзначајнија извозна ставка Србије је рад, а не – како се то уобичајено претпоставља – челик, аутомобили или малине. Неких 14 процената људи рођених у Србији живи у иностранству, што је четири пута више у односу на светски просек од неких 3,5% (UN DESA, 2019. године). То значи да Србија има значајно више запослених држављана и оних који су рођени у њој, у односу на запослене резиденте. Слично, њен бруто национални расположиви доходак је значајно већи од БДП-а. По оба основа, Србија се налази при врху глобалног списка земаља које извозе радну снагу, нарочито када се изузму микро-државе. Ипак, међу земљама западног Балкана удео српских емиграната у становништву је најмањи, мада то сигурно није случај са уделом дознака из иностранства, које БДП-у додају значајних 8%.

Упркос томе, емиграција радне снаге је једна од дугорочних дефинишућих карактеристика српске привреде и друштва, и тема која повремено долази у први план јавне дебате. Ова дебата се обично води са пуно страсти, али се мало пажње посвећује подацима. Дебата се често врти око питања све већег одлива најобразованијих, најталентованијих и најпредузимљивијих појединаца и претпостављене немогућности да се тај одлив контролише, заједно са дубоком забринутошћу за демографску будућност једне опадајуће нације која стари и губи своје најбоље и најпапетније.

Овај документ се фокусира на интеракцији емиграције из Србије са креирањем људског капитала и запосленосту радне снаге у земљи. Документ релативно лабаво прати аналитички оквир који је креирала ЕФО и који је даље развио wiw, а који избегава замку заузимања страна и формирања мишљења пре потпуне процене чињеница.

Графикон 1. Шематски приказ триангуларног односа између људског капитала, тржишта рада и миграција

Извор: wiw.

Посматрана било начелно или специфично кроз призму њеног утицаја на образовање и интеракцију са резултатима образовања и тржишта рада становника земље емиграције, емиграција сигурно није недвосмислено добра или лоша. У принципу су могуће и негативне и позитивне повратне спреге, као и широк спектар интермедијарних исхода. Поједностављена верзија оригиналног оквира приказана је у Графикону 1 изнад.

У овом сложеном троуглу, емиграција је критична променљива, али такође најмање поуздана и највише изазовна за обухватање. Поуздане и детаљне податке о миграцијама јако је тешко добити. Ипак, разумевање њихових карактеристика и скорашње еволуције треба да буду почетна тачка у приступању овом троуглу и то је стратегија која је одабрана за овај извештај. Како због раскорака у подацима, тако и због сложених веза, наша анализа је често спекулативна и поједностављена. Иако се због тога можда чини да није достигла стандарде чврсте науке (Akerlof, 2020), свакако нисмо превидели важне теме и питања.

Анализа у 2. одељку донекле ће осветлити величину и структуру српске емиграције, на основу скорашњих расположивих података у главним земљама одредишта (Европска Унија и до извесне мере остале земље ОЕЦД-а). Овај одељак се такође, посебно, фокусира на ниво образовања емиграната, као и на њихове разлоге за миграцију. Он је заснован на статистици земаља одредишта која се односи на недавну емиграцију из Србије и на анализама величине/нивоа образовања старосних група (15–39), користећи податке националне Анкете о радној снази. Одељак 3 наставља да повезује резултате из миграционих анализа са релевантним карактеристикама тржишта рада у Србији, док 4. одељак повезује исте резултате са српским образовним системом, укључујући испитивање улоге политике развоја ИТ сектора у одржавању миграција високо-образованих лица под контролом. Специфична улога Немачке, као кључне државе дестинације, у обликовању, до одређеног степена, триангуларних исхода у Србији приказана је у 5. одељку. Перцепција емиграције, миграционе намере и одговори јавне политике анализирани су у 6. одељку, након чега следе закључци и препоруке за јавну политику у 7. одељку.

2. Основне чињенице о дугорочним и скорашњим миграцијама из Србије

Србија је зрела земља емиграције. У скорије време, као део бивше Југославије, Србија је почела интензивно да извози углавном неквалификоване раднике у Немачку и у друге земље Западне Европе 1960-их година. Тај рани талас миграције ипак остаје од великог значаја за данашњи миграциони биланс. Следећи велики талас догодио се деведесетих година као резултат политичких превирања и економских потешкоћа након распада Југославије, када је структура миграната и њихових одредишта постала много разноврснија и многи високообразовани људи емигрирали су из Србије. Повратком стабилности почетком 2000-их емиграција се наставила нешто споријим темпом, да би почела поново да се убрзава последњих година. Како се просечан број година проведених у стицању образовања, као апроксимативна мера људског капитала, константно повећавао међу резидентима Србије последњих деценија, тако се повећавао и ниво образовања српске емиграције.

Као последица вишеструких таласа и географске разноликости земаља одредишта, чланови српске дијаспоре могу да се нађу широм света. Дијаспора се састоји од бројних слојева миграната са различитим степенима повезаности са земљом порекла. Према конзервативној и

непотпуној статистици Уједињених Нација, укупан број миграната из Србије је око 950.000. што је око 14% укупног резидентног становништва¹.

Релативно висок ниво дознака од 8% БДП указује на у просеку јаке везе између миграната и земље домаћина и указује на то да су мотиви за емиграцију и високу циркулацију миграната преовлађујуће економске природе.

Земље Европске уније примају скоро две трећине емигрантског фонда из Србије (па и више, у смислу миграције радне снаге), а у оквиру ЕУ у Немачкој се налази преко 40% српских миграната. Географска блискост земаља главног одредишта и побољшане опције друмског и авио саобраћаја доприносе краткорочним и циркуларним миграцијама. Овом тренду допринели су и споразуми о визним олакшицама и реадмисији потписани 2007. године између ЕУ и Србије, нудећи убрзане визне поступке за грађане Србије у замену за појачану сарадњу у домену миграција од 2008. године.

Табела 1 приказује број српских држављана који су били резиденти у земљама ЕУ у 2010. и 2018. Помало изненађујуће, укупни тренд је тренд опадања, али подједнако је занимљива и разлика између трендова миграције за старе (пре 2004. године) и нове (2004. и касније) државе чланице Европске уније (СДЧ и НДЧ). Иза опадајућег укупног броја миграната од око 69.000 или -12% између 2010. и 2018. године, када посматрамо појединачне земље, стоји врло различита динамика. Највећи апсолутни пад забележен је у Немачкој (-57.000 или преко 20%), док је Италија забележила највећи релативни пад од скоро једне трећине. У свим осталим СДЧ, пад је био умеренији. Број српских држављана у СДЧ се смањио највероватније зато што одлив - узрокован натурализацијом (стицањем држављанства) у земљи одредишта и пензионисањем и повратком из других разлога у Србију – премашује нови прилив. С друге стране, статистика бележи велика повећања у броју емиграната у НДЧ, иако са врло ниске основе.

Табела 1. Укупан број српских имиграната у Европској Унији и у најбитнијим земљама одредиштима, крај године, 2010. и 2018.

Земља	2010.	2018.	У поређењу са 2010.
ЕУ	560.631	491.199	нема података
Немачка*	290.092	232.338	-57.754
Аустрија*	111.708	104.800	-6.908
Швајцарска	нема података	61.859	нема података
Италија*	61.027	40.797	-20.230
Француска*	35.141	27.119	-8.022
Словенија**	8.273	17.766	9.493
Словачка**	3.826	13.555	9.729
Шведска*	12.090	9.060	-3.030

¹ Подаци се односе на миграцију из 2019., а прецизан број је 950.485 људи.

Хрватска**	нема података	6.001	нема података
Малта**	502	5.744	5.242
Мађарска**	18.080	5.434	-12.646
Чешка Република**	1.933	4.380	2.447
Пољска**	701	1.607	906

* Придружили се пре 2004. године; ** Придружили се 2004. године или касније.

Напомена: Ови бројеви заснивају се више на концепту држављанства него земље рођења, стога не укључују оне који су рођени у Србији па натурализовани.

Док се удео српских држављана у ЕУ смањује, удео натурализованих Срба у ЕУ се постепено повећава од 2010. године, ако се узму у обзир подаци о њиховом стицању држављанства у ЕУ. Ипак, с обзиром на то да је укупан број натурализованих лица у периоду између 2010. и 2018. око 117.000, то указује на годишњи пораст особа из Србије у 28 земаља ЕУ од само неколико хиљада, што само по себи није претерано алармантно и у складу је са дугорочним трендом. Међутим, разлози за забринутост могу доћи из брзо растућих токова последњих година и из потенцијално промене структуре нових миграната, у погледу њиховог нивоа образовања и земаља у које одлазе. Ово је, јасно, суштинско питање које је вредно даљег испитивања.

У погледу структуре квалификација српских емиграната, нема расположивих података о томе. Најскорији релевантни подаци – из базе података о „одливу мозга“ немачког Института за истраживање запошљавања (IAB) – потичу из 2010.² Ови подаци, засновани на пописима у 20 земаља одредишта, чланица Организације за економску сарадњу и развој (ОЕСД), покривају имигрантску популацију старости од 25 година па на више, по полу, нивоу образовања и земљи рођења, за период од 1980. до 2010. (у петогодишњим интервалима). Током тог периода, непотпуне стопе емиграције (однос између броја миграната и насељеног становништва) за Србију, по нивоу образовања, пратиле су исти образац у облику латиничног слова V, то јест натрпосечне уделе ниско и високообразованих миграната, и ниже стопе емиграције миграната са средњим образовањем. У поређењу са другим земљама у бази података, српска емигранторна статистика садржавала је најмање индикација „одлива мозга“.³ Надаље, иако су се стопе емиграције за сва три нивоа образовања константно повећавале од 1980. на овамо, у 2000-им десни крак обрасца V (високо образовани емигранти) био је отрпилике на истом нивоу са левим краком (ниско образовани емигранти), док је током претходне две деценије био знатно виши.

² ИАБ подаци за одлив мозга - <https://www.iab.de/en/daten/iab-brain-drain-data.aspx>

³ Овај неприкладни колоквијални термин је, нажалост, ушао у званичну употребу у научној литератури о миграцијама. У свом уобичајеном, свакодневном значењу означава сваку значајну емиграцију високо образованих и способних појединаца. Међутим, у својој техничкој употреби, „одлив мозга“ дешава се када је удео високо образованих миграната у свеукупној мигрантској популацији једне земље већи од одговарајућег удела високо образованих резидената у свеукупној резидентној (немигрантској) популацији једне земље.

2.1. Неке назнаке о природи и структури скорашње емиграције из Србије засноване на статистици из главних земаља одредишта

Зашто мигранти напуштају Србију? Да ли они остају у иностранству углавном за стално, да се никада не врате у своју матичну земљу, или само привремено, обично циркулишући између земље њиховог порекла и земље одредишта? Који је кључни разлог за миграције - рад, образовање, спајање породице или нешто друго? Да ли постоје скорији знаци несразмере који повећавају одлив високо-квалификованих миграната, у односу на њихов удео у српској радној снази?

Два главна приступа у економској теорији миграција углавном су у складу са трајним, с једне стране, и привременим или кружним обрасцем миграција, с друге стране. Први и старији приступ назива се Неокласична теорија миграције (НТМ). У контексту ове теорије, миграција се посматра као типична доживотна, трајна одлука појединачног емигранта (или целе његове породице) заснована на рационалном израчунавању позитивне нето садашње вредности миграције. У суштини, то је теорија улагања у људски капитал примењена на одлуке о миграцијама (Sjaastad, 1962.). Једна практична значајна последица је та да везе сталних миграната са земљом порекла слабе и често потпуно нестају с протоком времена.

Развијено је и алтернативно гледиште у такозваној Новој економији радних миграција – НЕРМ, које су елаборирали Лукас и Старк (1985.) и Старк и Блум (1985.). Овај приступ заснован је на уобличавању појединачне одлуке о миграцији у стратегији максимизирања породичних прихода, у којој мигрант и његова породица ступају у узајамно корисне уговорне односе. Породица на неки начин 'упућује' мигранта да ради у иностранству као део своје стратегије дељења ризика, док заузврат мигрант шаље значајан део својих личних примања назад, ономе што је заправо и даље његова права породица.

Иако не постоји превише директних емпиријских података посебно за Србију, скорашња истраживања на Западном Балкану потврђују да доминантан образац скорих токова миграције јесте у складу са моделом НЕРМ (Zbinden et al, 2016). Економске, социјалне и политичко-економске последице ове врсте миграција много су сложеније него у релативно једноставном једносмерном односу између сталног емигранта и његове породице код куће.

Када се ради о политикама, веома је важно имати представу о томе који део српских емиграната понајближе одговара моделу емиграције НТМ, а шта је то што је најсличније моделу НЕРМ. На пример, земља из које се емигрира, са опадајућом популацијом која стари, треба да посматра тип миграције НТМ као штетан за њен дугорочни раст и развој. С друге стране, тип миграције у складу са НЕРМ треба да се посматра у повољнијем светлу (Arandarenko and Aleksic, 2020). На кратак рок, мигранти по обрасцу НЕРМ ослобађају притиска тржиште рада земље из које иду и зарађују своје плате у иностранству, али троше дискрециони део тих зарада углавном код куће. Дугорочно, они стичу спољно знање и искуство и доносе их у Србију.

Као што је већ наговештено, због ограничења података, на захтевна питања која су постављена на почетку овог Одељка није могуће дати директан одговор. Међутим, постоји довољно индиректних података у статистици миграција Европске Уније, која је начелно најзначајнија зона одредишта за српске економске мигранте, који омогућавају да се добију неки значајни наговештаји и смернице. Да би се разумело која је доминантна природа економске емиграције из Србије и да ли се она значајно повећала током последњих година, једноставан, али ипак користан приступ је упоређивање података о бруто токовима држављана Србије

(апроксимираним годишњи приливом емиграната који се региструју први пут у земљама дестинације) и стања (одговарајући укупан број српских емиграната у иностранству). Такве податке поседује Еуростат за све легалне мигранте који су добили дозволу боравка, која им је омогућила да по први пут бораве 3 или више месеци у некој земљи ЕУ.

Табела 2 приказује бруто прилив миграната из Србије по први пут као и статистику укупног броја миграната (стања) за 2010. и 2018. годину и приказује однос прилива и постојећег стања за ЕУ у целини (и за Швајцарску) и за најзначајније земље одредишта за српске мигранте (са годишњим приливима преко 1.000).

Табела 2. Дозволе издате по први пут и бројно стање српских миграната у ЕУ земљама и у Швајцарској, 2010. и 2018. године

Земља	Годишњи ток		Годишње стање		Ток као % стања	
	2010.	2018.	2010.	2018.	2010.	2018.
ЕУ 28	22.818	51.942	560.631	491.199	4,1%	10,6%
Чешка Република	199	1.693	1.933	4.380	10,3%	38,7%
Немачка	3.327	16.156	290.092	232.338	1,1%	7,0%
Француска	1.116	1.149	35.141	27.119	3,2%	4,2%
Хрватска	:	4.910	:	6.001	:	81,8%
Италија	6.631	1.486	61.027	40.797	10,9%	3,6%
Мађарска	1.226	3.767	18.080	5.434	6,8%	69,3%
Малта	86	2.209	502	5.744	17,1%	38,5%
Аустрија	3.577	3.956	111.708	104.800	3,2%	3,8%
Пољска	114	1.151	701	1.607	16,3%	71,6%
Словенија	1.040	5.147	8.273	17.766	12,6%	29,0%
Словачка	483	4.834	3.826	13.555	12,6%	35,7%
Шведска	1.228	1.620	12.090	9.060	10,2%	17,9%
Швајцарска	:	1.553	:	61.859	:	2,5%

Извор: Еуростат.

За ЕУ у целини, однос тока и стања се више него дуплирао између 2010. и 2018. године, што је, било комбиновано са смањењем (без добијања држављанства) или благим растом (са добијањем држављанства) података о стању, указује на све веће кружне миграције. Ово је даље потврђено анализом односа тока и стања, од земље до земље – они су знатно испод просека ЕУ (осим за Шведску) за сва 'стара одредишта', укључујући Швајцарску, и знатно изнад ЕУ просека за сва нова одредишта. Штавише, док се однос тока и стања барем удвостручио за сва одредишта у НДЧ између 2010. и 2018. године, међу СДЧ то је био случај само за Немачку, где је пораст односа био скоро седмострук, иако на врло ниској бази (од 1,1 до 7,0 %, ипак

испод просека ЕУ од 10,6%). Ипак, сама Немачка је имала преко 30% укупног броја миграната који су мигрирали први пут 2018. године, и забележила је повећање тока од скоро 13.000 у поређењу са 2010. годином. Ако би се узела у обзир натурализација, која је широко распрострањена у СДЧ и врло ретка у НДЧ, разлика између СДЧ и НДЧ у односу тока и стања била би још очигледнија.

Ипак, видљиво је да се, осим специјалног случаја Немачке, најдраматичнија промена догодила појавом НДЧ као значајних земаља одредишта за српске држављане. Оне практично нису постојале као такве током раних 2010-их (осим оних са значајним етничким мањинама у Србији, као што је Мађарска, али у тим случајевима пре емиграције или непосредно након ње често је следила натурализација). То је разлог зашто су десетострука повећања односа тока и бројног стања између 2010. и 2018. године уобичајена за НДЧ. Запањујуће је да су Словенија, Словачка, Хрватска, Мађарска, Малта и Чешка Република превазишле традиционално добро етаблиране земље одредишта као што су Аустрија, Француска и Швајцарска у броју миграната који мигрирају по први пут.

Ипак, већина миграција у НДЧ је сезонска/циркуларна а потенцијал за трајну миграцију остаје ограничен. Саме НДЧ не воде политику подстицања сталних миграција / натурализације, осим за стране држављане који припадају њиховој сопственој нацији. Осим тога, НДЧ се још увек не сматрају пожељним крајњим одредиштима за потенцијалне српске мигранте.

Даљи увиди о природи скорашњих миграција из Србије у одредишта 28 земаља ЕУ могу да се стекну посматрањем кретања основа за издавање дозволе боравка по први пут грађанима Србије у 28 земаља ЕУ, како је приказано у Табели 3.

Табела 3. Разлози за издавање прве дозволе боравка српским држављанима у 28 земаља ЕУ

Разлог	2010.	2015.	2016.	2017.	2018.
Спајање породице	9,699	13,140	12,799	13,681	15,448
Образовање	2,129	2,384	2,381	2,478	2,477
Плаћене активности	6,719	6,496	9,358	17,333	27,383
Остало	4,271	5,175	6,751	6,858	6,634
Укупно	22,818	27,195	31,289	40,350	51,942

Извор: Еуростат

Као што је јасно из Табеле 3, најдинамичнији раст забележен је за плаћене активности (радне дозволе). Миграције ради посла су се скоро утростручиле између 2016. и 2018. и у 2018. години оне су већ представљале 53% свих издатих боравишних дозвола (у односу на 29% у 2010. години), и биле су скоро два пута веће од боравишних виза везаних за спајање породица. До 2017. године ово друго је било најчешћи разлог (спајање породице мигрантима не онемогућава у потпуности рад, а такође нуди могући пут ка натурализацији). Иако је спајање породице чинило готово 43% укупних дозвола датих у 2010. години, смањено је на 30% у 2018. години када вођство преузима радна миграција.

Табела 4 илуструје развој односа рада и спајања породице као разлога за издавање виза по први пут од стране земаља одредишта.

Табела 4. Издавање прве визе у 28 земаља ЕУ и Швајцарској: однос рада и спајања породице

Земља	2010.	2015.	2016.	2017.	2018.
ЕУ 28	0,69	0,49	0,73	1,27	1,77
Чешка Република	0,58	2,59	3,05	3,84	11,31
Немачка	0,27	0,15	0,53	0,83	0,74
Француска	0,34	0,24	0,21	0,26	0,29
Хрватска	нема података	0,36	1,13	3,01	20,48
Италија	1,68	0,45	0,41	0,28	0,42
Мађарска	1,82	4,26	5,64	19,40	19,56
Малта	4,25	4,00	5,50	9,42	7,44
Аустрија	0,06	0,09	0,09	0,08	0,11
Пољска*	6,50	Нема података	39,18	76,00	19,13
Словенија	2,85	3,73	4,94	5,52	6,79
Словачка	2,00	2,01	2,33	9,59	9,74
Шведска	0,20	0,31	0,23	0,28	0,37
Швајцарска	нема података	0,17	0,21	0,24	0,26

*Породичне дозволе једва да су достигле двоцифрен број у Пољској.

Извор: Еуростат.

Како је приказано у горњој Табели 4, издавање радних дозвола далеко је учесталије у НДЧ, док су визе на основу повезивања породице доминантан разлог у СДЧ. Свеукупно, дестинације СДЧ показују стагнирајући или благо опадајући бруто прилив и однос радних и породичних дозвола, знатно испод 1, што значи да код СДЧ доминирају разлози спајања породице. То вероватно представља одраз касне фазе миграционог обрасца НМТ, као и одраз рестриктивне имиграционе политике земаља СДЧ.

Чини се да је Немачка опет најважнији изузетак од правила, са експлозивним растом првих дозвола за рад од 2015. године. При томе се и однос броја радних и породичних боравишних дозвола грубо утростручио између 2010. и 2018. и достигао 0,74. То је и даље мање од половине просека ЕУ од 1,77 у 2018. години.

Коначно, треба узети у обзир да је образовање као разлог за миграције у ЕУ стагнирало на нивоу између 2.000 и 2.500 током овог периода, што значи да се удео овог разлога у укупном броју боравишних дозвола издатих по први пут стално смањивао. Ово, заједно са релативно спорим растом породичних виза, указује на то да се прилив високообразованих особа изван разлога запослења није повећао током последње деценије и да је у релативним изразима снажно опадао. Када је реч о потенцијалу за повећање прилива висококвалификованих лица,

он је углавном ограничен на Немачку, а посебно у вези са запошљавањем медицинског особља и високообразованих стручњака у области науке, технологије, инжењерства и математике.

Иако нема прецизних података да би се проценио обим таквих висококвалификованих миграција у Немачку, путем неких индиректних показатеља, као што су релативно ниске просечне плате скорашњих српских имиграната (IAB, 2020. оне ипак нису довољно снажне да би се то рефлектовало у немачкој статистици зарада. Према подацима Еуростата о броју плавих картона⁴ издатих грађанима Србије у 28 земаља чланица ЕУ, до раста у овом сегменту дошло је знатно спорије него што је то био случај са укупним бројем издатих радних дозвола. У Немачкој, у којој се изда више од 80% свих плавих картона издатих држављанима Србије у ЕУ, број се увећао са 453 у 2015. години, на 549 у 2019. години – дакле, за нешто мање од трећине, што треба упоредити са укупним бројем издатих радних дозвола, који се отприлике удвостручио. С друге стране, радна емиграција у земље централне и источне Европе углавном је усмерена ка производном сектору и стога је доминантно састављена од средње-квалификованих дипломаца стручних школа.

2.2. Утврђивање исхода миграције везаних за квалификације, у периоду од 2015. до 2019. употребом приступа кохорте⁵

Уопштено говорећи, не постоји свеобухватна званична домаћа миграциона статистика у Србији, посебно у односу на квалификациону структуру миграната. Стога су подаци о нето емиграцији по нивоу квалификација приближно прорачунати употребом кохортног приступа, код којег су величине специфичних старосних кохорти идентификоване и праћене током времена. Полазећи од идеје о три покретача популационих промена – морталитет, фертилитет и нето миграције – ова иновативна методологија узима у обзир старосне кохорте од 15 до 39 година и посматра њихов број током времена. Уз претпоставку занемарљивог морталитета и немогућности фертилитета, који би могли да промене величину ових кохорти, било каква уочена популациона промена може бити објашњена миграцијом, што значи да се миграциона динамика може извести из популационих промена уочљивих у званичној статистици.

Методологија је користила податке из Анкете о радној снази чија стратификација и шема пондерисања омогућавају идентификацију репрезентативних група (старосних кохорти) које се могу пратити током времена. Разлика у величини добне кохорте, од једне године до друге, омогућава добру апроксимацију нето миграције везану за одређену кохорту током године. У овом контексту, увећање старосне кохорте је индикатор нето имиграције док је њено смањење индикатор нето емиграције (за више информација погледати Leitner, 2021.).

Део укупног становништва између 15 и 39 година старости праћен је током времена. У 2010. години, првој години анализираниог периода, овај узорак популације подељен је на пет различитих петогодишњих старосних кохорти: 15-19, 20-24, 25-29, 30-34 и 35-39, а свака од њих је затим праћена до 2019. Наравно, свака кохорта је временом старила, тако да је свака остарила девет година до 2019. Ова анализа садржи резултате за период 2015-2019. године,

⁴ ЕУ плави картон омогућава висококвалификованим радницима из земаља ван ЕУ право на живот и рад у ЕУ земљи, под условом да имају високе стручне квалификације, као што је универзитетска диплома, и уговор о раду или обавезујућу понуду за запослење са високом платом, типично најмање 150% од просечне плате у дотичној ЕУ земљи.

⁵ Док се анализа бавила периодом од 2010. до 2019., кориштени су подаци сао од 2014. па надаље, због знатних прекида у претходним подацима из Анкете о радној снази, који би давали необјективне резултате.

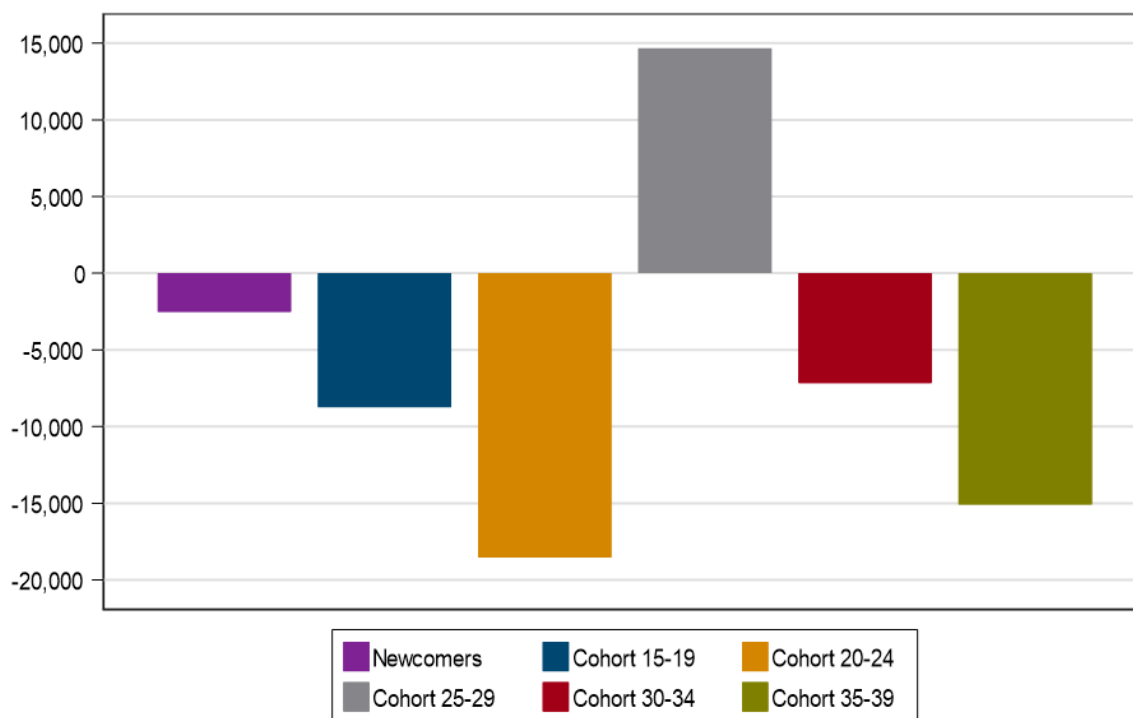
тако да је до прве године тог периода свака кохорта већ остарила за пет година. Надаље, од 2011. наовамо, нова група младих, старости 15 година, прикључује се анализираној популацији сваке године. Свака од ових новопридошлих група је такође одвојено праћена сваке године, од 2011. до 2019., како би се осигурало то да су све релевантне старосне групе, укључујући и оне млађе од претходно споменутих петогодишњих старосних кохорти (и које би потенцијално постале део радне снаге), обухваћене и нето миграција новопридошлих старосних група такође процењена. Због снажније миграционе динамике у каснијим годинама, анализирани су само они старости 18 година у новопридошлим старосним групама (Leitner, 2021).

Анализирана субпопулација је даље подељена на следећа четири образовна нивоа: ниски (основно или ниже средње образовање), општи средњи (више средње опште/академско образовање), средњи стручни (више средње стручно образовање и обука) и високи (терцијарно образовање).

Детаљнија анализа, у складу са Међународним стандардом за класификацију образовања (ИСКЕД), открила је комплексне промене у квалификацијама/образовној структури, посебно међу онима испод 25 година старости. Ове промене повезују се са транзицијом на више нивое образовања, како људи завршавају ниже или више средње образовање и прелазе или на опште средње или средње стручно образовање или завршавају студије терцијарног образовања, а затим прелазе са општег средњег или средњег стручног на високо образовање. Ове промене исправљене су употребом детаљне образовне статистике из административних извора, како не би били погрешно приписани нето миграцији.

Слика 2, испод, приказује одређен животни циклус миграције примећен у периоду 2015.-2019. године. Као што је претходно објашњено, свака кохорта је већ остарила између пет и девет година током овог периода. Слика показује високу нето миграцију међу три најмлађе старосне кохорте, а посебно код кохорте старости од 20 до 24 године (око -18.500); високу нето имиграцију (скоро 15.000) код кохорте старости од 25 до 29 година и, поново, високу нето емиграцију код две настарије старосне кохорте, нпр. код оних у својим средњим 30-им до касних 40-их. Кумулативни нето емиграциони тотал код старосне групе од 15 до 39 година процењен је на -37.400 људи.

Слика 2 Кумулативни нето миграциони токови по старосним кохортама, 2015.–2019.

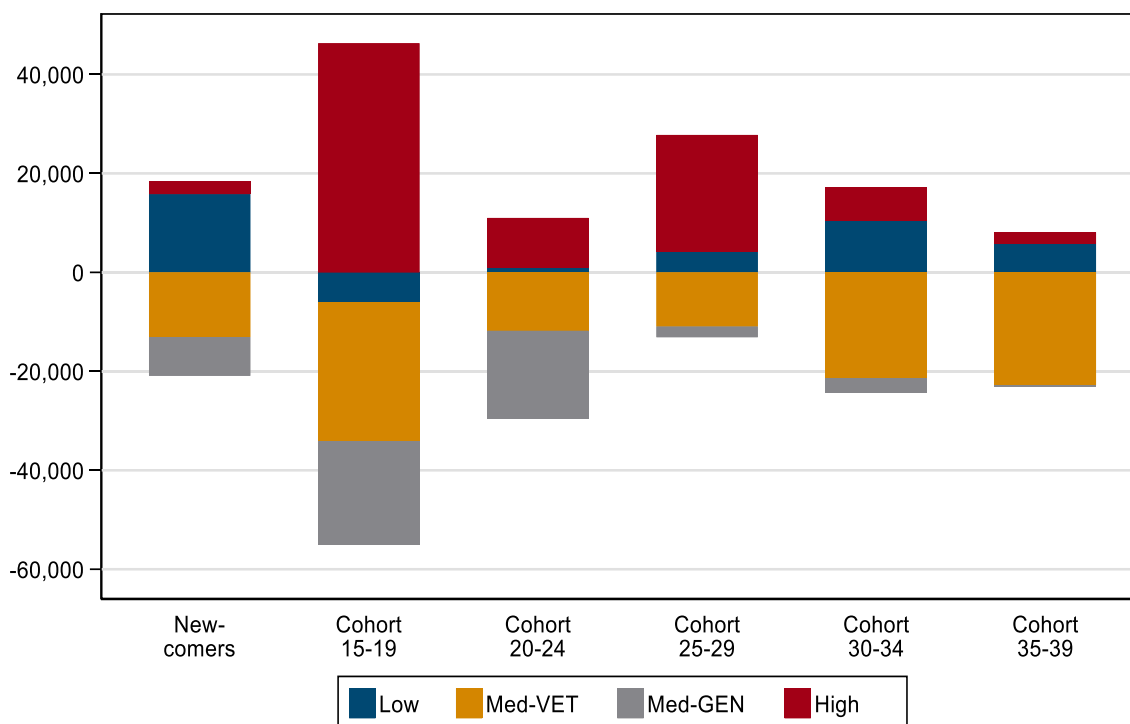

Напомена: Старосни распони се односе на године на почетку периода, 2010. Свака кохорта је праћена током времена, све до 2019. Сваке године, свака кохорта стари за годину. У 2015., првој години анализе, свака кохорта је већ остарила за пет година и стари за још четири године све до 2019.

Извор: Leitner 2021, прорачуни засновани на подацима Анкете о радној снази за Србију.

Приказ миграционих образаца по нивоима и типовима образовања за сваку од петогодишњих кохорти налази се на слици 3. Најважнији закључци који се могу извући из овог приказа могу се укратко сумирати на следећи начин: забележена је значајна нето емиграција људи чији је највиши ниво образовања средње стручно образовање, без обзира на старосну кохорту; одлив/губитак стручних средњошколских квалификација је генерално био највећу у најмлађој узрасној кохорти (15-19) и у две најстарије узрасне кохорте (30-34 и 35-39); пошто је удео оних са средњошколским стручним квалификацијама, нпр. оних који су завршили академски средњи ниво образовања (гимназије), био око 26% укупног броја оних са средњим нивоом образовања, нето емиграција у овој групи била је, у релативним оквирима, једнако висока, посебно у кохортама испод 25 година старости.

Слика 3. Кумулативна нето миграција по старосним кохортама и нивоима образовања, 2015.–2019.

Напомена: Старосни распони се односе на године на почетку периода, 2010. Свака кохорта је праћена током времена, све до 2019. Сваке године, свака кохорта стари за годину. У 2015., првој години анализе, свака кохорта је већ остарила за пет година и стари за још четири године све до 2019. Нивои образовања су подељени у четири категорије: ниски (основно или ниже средње образовање), општи средњи (више средње опште/гимназија), средњи стручни (више средње стручно образовање и обука) и високи (терцијарно образовање), на основу ИСКЕД-а.

Извор: Leitner 2021, прорачуни засновани на подацима Анкете о радној снази за Србију.

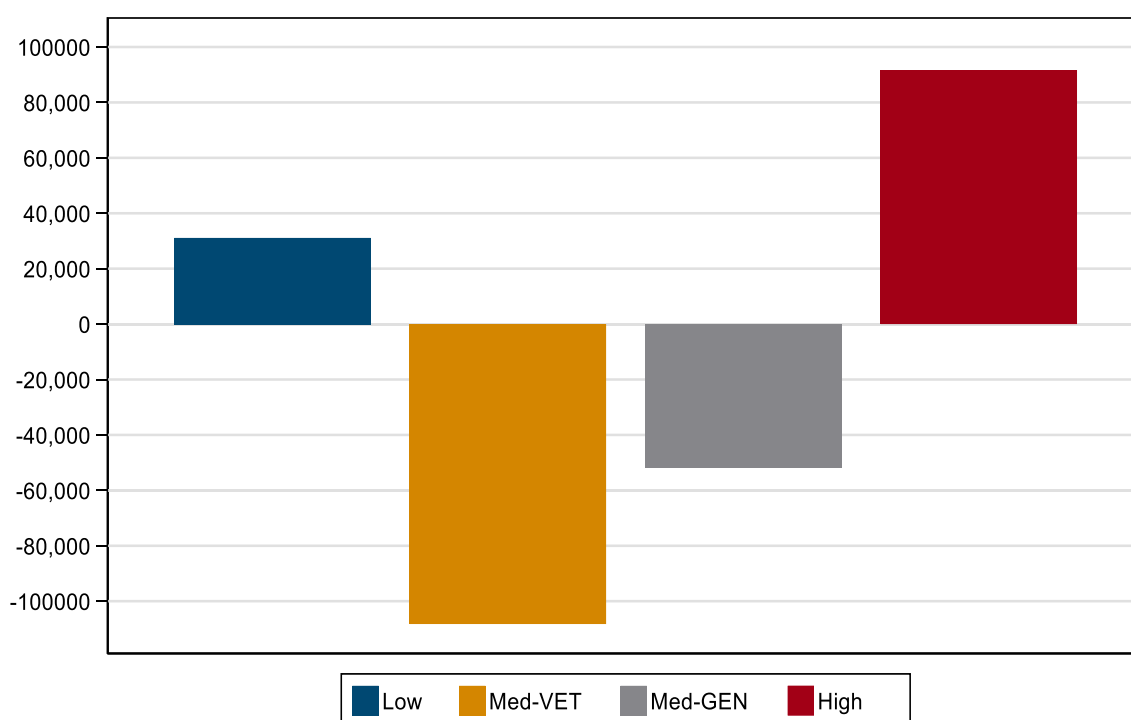
Међутим, најважније откриће је, вероватно, то што, супротно увреженом веровању, постоји нето имиграција *високо образованих људи*, нпр. оних са дипломама виших школа и универзитета, тако да нема доказа о одливу мозга. Нето имиграција је највиша у најмлађој старосној кохорти (15-19). Постоје два комплементарна објашњења за то. Прво, како су они у најмлађој старосној кохорти већ остарили за пет до девет година, у периоду од 2015. до 2019., те су тако били у раним или касним 20-им, ово сугерише да су се дипломци српских факултета, који су терцијарно образовање стицали у иностранству, враћали у домовину у великом броју. Висок ток нето емиграције оних са средњошколским стручним и општим образовањем из најмлађе старосне кохорте био би конзистентан са овом идејом, пошто изгледа да припадници обе ове образовне групе одлазе у великом броју пошто заврше виши средњи ниво образовања и враћају се, док су још у својим 20-им, као универзитетски дипломци. Друго, као највећа земља на Западном Балкану, Србија има универзитета који привлаче знатан део студената из суседних земаља, понајвише из Босне и Херцеговине и Црне Горе, али и са других места. На тај начин, годишњи број страних студената се повећао са већ значајних око 9.000 студената 2011. године, на око 11.500 у 2018. Од ових 11.500 студената, студенти из Босне и Херцеговине чине 54% (око 6.200), док 26% (скоро 3.000) долази из Црне Горе (Lutz and Gailey, 2020). Слично томе, као највећа економија у региону и са Београдом као далеко највећим градом на Западном

Балкану и у бившој Југославији као целини, Србија и њен главни град постају све атрактивнија дестинација за висококвалификоване имигранте изван региона.

Коначно, осим код најмлађе старосне кохорте (15-19), забележена је нето имиграција лица са ниским нивоом образовања, што би могло да буде резултат повећања могућности за запослење. Овај тренд је ојачан континуираном применом споразума о реадмисији, потписаног 2007. године између ЕУ и Србије, по коме су од 2008. године визне процедуре за грађане Србије убрзане у замену за виши ниво сарадње у вези са миграцијама.

Слика 4 приказује на који начин се дошло, као збир свих кохорти у периоду 2015-2019., укључујући и новопридошле кохорте, до укупног збира нето миграција од -37.400 лица.

Слика 4 Кумулативни токови нето миграције по нивоу образовања, 2015.–2019.

Напомена: Старосни распони се односе на године на почетку периода, 2010. Свака кохорта је праћена током времена, све до 2019. Сваке године, свака кохорта стари за годину. У 2015, првој години анализе, свака кохорта је већ остарила за пет година и стари за још четири године све до 2019. Нивои образовања подељени су у четири категорије: ниски (основно или ниже средње образовање), општи средњи (више средње опште/гимназија), средњи стручни (више средње стручно образовање и обука) и високи (терцијарно образовање), на основу ИСКЕД-а.

Извор: Leitner 2021, прорачуни засновани на подацима Анкете о радној снази за Србију.

Нето емиграција углавном је била покретана кретањем лица са средњим нивоом образовања, која су напуштала земљу у великом броју. Забележена је значајна нето емиграција лица са средњошколским стручним образовањем, који истовремено чине и највећу популациону групу међу лицима са средњим образовањем у Србији, са уделом од 74% у 2018. Ипак, у релативним оквирима, губитак лица са стручним средњошколским образовањем као највишим нивоом образовања, био је релативно мали. Надаље, забележена је незанемарљива нето емиграција

лица са општим средњошколским образовањем. Како је ова група била прилично малобројна (чини само 26% свих лица са средњим образовањем у Србији у 2018. години), у релативним оквирима, губитак особа са општим средњошколским образовањем као највишим нивоом образовања, био је знатан.

Интересантно је напоменути да су ови емиграциони обрасци према нивоу образовања у последњих пет година, идентификовани на основу методологије засноване на анализи кохорти која је описана у тексту изнад, управо супротни онима идентификованим на основу статистике земаља одредишта до 2010. године, садржане у бази података ИАБ о одливу мозга (погледати Одељак 2.1.). Ово не значи да је V образац српске емиграције по нивоу образовања нестао или да ће нестати, али указује на то да је тај V образац можда постао много плићи последњих година.

3. Везе између тржишта рада и исхода миграције

У овом одељку, покушавамо да дамо разумна објашњења за укупне и структурне исходе миграција у прошлој декади, како су оне приказане у претходном одељку, њиховим повезивањем са карактеристикама српског тржишта рада и радне снаге које би могле најизгледније утицати на ове исходе.

Могућност имиграције у одредишне земље снажно утиче на одлуке о миграцијама за потенцијалне мигранте у целини или за одређене групе међу њима. Стога ћемо покушати из доступних података да закључимо да ли су на величину и структуру емиграције из Србије првенствено утицали такозвани фактори потискивања (од којих су најважнији локална очекивана зарада и вероватноћа запослења без миграције) или фактори привлачења (очекивана зарада и вероватноћа запослења у потенцијалној земљи одредишта, као и лакоћа миграције одређена имиграционом политиком земље одредишта).

На први поглед супротно уобичајеној логици, брзо-растући емиграциони токови ка ЕУ у периоду 2015-2019. године поклопили су се са сталним растом запослености и растом БДП-а у Србији и са општим побољшањем показатеља на тржишту рада, укључујући значајно смањење незапослености младих. То указује да су фактори на страни привлачења одиграли врло значајну улогу. Два очигледна таква фактора су немачка 'Уредба о Западном Балкану' из 2016. године и растући недостатак радне снаге у НДЧ које имају брз економски раст или којима становништво опада. Српски радници били су врло расположени да искористе нове пословне могућности брзином којом су се оне појављивале. Нарочито импресивно је било огромно повећање првих дозвола за рад у НДЧ. Та проактивност и спремност српских миграната да преузму углавном привремене послове, који доносе релативно умерене добити у погледу нето зараде и флексибилност у вези са њиховим дугорочним путањама каријере – карактеристике су понашања које даље потврђују нашу претпоставку о прилагодљивости типичној за образац миграција који одговара приступу НЕРМ и истовремено су мање конзистентни са обрасцима миграција високообразованих лица.

Шта чини производне послове у Словачкој, Словенији или Пољској, за које се типично плаћа месечна плата од око 1.000 евра, тако привлачним за српске привремене мигранте, углавном са стручним средњошколским образовањем? Одговори у наставку откривају неке важне посебности српског тржишта рада које могу имати општи значај за подстицаје и склоност различитих група унутар радне снаге да мигрирају.

Прво, просечни и медијални ниво реалних зарада у већини нових земаља чланица стално су се повећавали током већег дела ове деценије, док су у Србији и даље стагнирали, што је био резултат програма фискалне консолидације у периоду 2015-2018.

Друго, плате у јавном сектору у Србији много су веће него оне у приватном сектору. Пре фискалне консолидације, прилагођена премија плате у јавном сектору (контролисана за ниво образовања и друге кључне карактеристике радника) у Србији је била висока око 17%, али током година фискалне консолидације она је опала на око 6% (Vladislavljević, 2019). С друге стране, у новим земљама чланицама прилагођене премије на зараде обично се налазе у приватном сектору. Кроз практичан илустративни пример, ако је учитељица у Словачкој могла да има око 50% већу плату у поређењу са њеним колегом у Србији, словачки радник у фабрици аутомобила је могао да заради барем двоструко више него његов колега у Србији. Поред тога, систем опорезивања у Србији је у релативним изразима (односно, у поређењу стопа пореског оптерећења) мање погодан за радну снагу са ниским и средњим квалификацијама, у поређењу са системима у новим земљама чланицама, осим у Мађарској.

Треће, иза релативно брзо побољшане статистике запошљавања, остаје проблем ниског квалитета највећег броја послова, нарочито изван јавног сектора. Удео незваничног запошљавања у укупном запошљавању је око 18%, и мали интензитет рада и недовољно коришћење радне снаге у различитим облицима су широко распрострањени. Сваких 10 година између узраста од 25 и 55 година, просечни Србин проведе преко 3 године незапослен или у економској неактивности, док просечна Српкиња проведе 17 година свог радног века незапослена или неактивна, много више од њених колегиница у ЕУ и ОЕЦД (World Bank, 2019). Штавише, релативно већи удео запослености чинили су samozaposleni (27,7%), што се сматра мање повољним, а готово једна четвртина укупне запослености (24,3%) могла би се класификовати као „рањива запосленост”⁶ у 2019. години (ETF, 2020).

Српско тржиште рада је окарактерисано истакнутим дуалитетом. Са једне стране имамо стално запослене у јавном сектору и део запослених примарно у приватном сектору⁷ који уживају привилеговани положај због сигурности посла, високих плата и релативно малог опорезивања. С друге стране, велики делови радно способног становништва ангажовани су на мало плаћеним и мање заштићеним пословима. Пошто је приступ тим пословима на примарном тржишту рада ограничен (чак и више од кад је пореска консолидација започела 2015. године), и неизвесност тренутног радног места омета дугорочно планирање каријере, они који су ангажовани на другостепеном тржишту рада спремни су да промене посао, а међу њима је велики део спреман за миграцију. Тако, расположивост добрих послова (или пре недостатак исте) јаче одређује спремност српске радне снаге за миграције, него општа стопа незапослености и њихов сопствени статус незапослених.

Иако се у уопштеној перспективи чини да српска радна снага и даље пружа неограничену понуду радне снаге спремне за извоз, без великог утицаја на исходе на тржишту рада у земљи, то није случај са све већим бројем дефицитарних занимања. Недостатак квалификација све је

⁶ Ове стопе су опале са 32,4%, односно 28,6%, 2010. године (ЕФО, 2020). Инциденцију рањивог запослења изражавају радници за сопствене потребе и породични радници који дају допринос као проценат укупне запослености. Ово се израчунава према Резолуцији која се односи на Међународну класификацију статуса запослења (ИЦСЕ-93), усвојеној од Петнаесте међународне конференције статистичара рада у јануару 1993. Видети [Resolution concerning the International Classification of Status in Employment \(ICSE\) \(ilo.ch\)](#)

⁷ Према теорији дуалног или сегментираниог тржишта рада, тржиште рада није обједињени простор већ је сегментирано у два нивоа или сектора. На вишем или примарном тржишту рада, радници уживају релативно високе плате, остале бенефиције, задовољавајуће услове рада и сигурност запослења. На секундарном тржишту рада зараде су ниске, остале накнаде су минималне или их уопште нема, услови рада су мање пожељни, а откази и периоди незапослености су вероватнији.

чешћи последњих година, укључујући у производњи (прерада метала, посебно), грађевинарству (захваљујући расту улагања у стамбену изградњу и нискоградњу) и друмском превозу (нпр. возачи камиона). Како српска производна привредна друштва постају сличнија онима у другим земљама Централне и Источне Европе, које су блиско интегрисане у глобалне ланце вредности, они се све више такмиче за исту врсту квалификованих радника и морају да понуде конкурентније зараде.

Друга кључна група занимања је медицинско особље (медицинске сестре и лекари), чије је главно одредиште током последње деценије била Немачка. При описаној премији плате у јавном сектору и имајући у виду општи престиж медицинске професије, годинама постоји прекомерна понуда лекара и медицинских сестара, изражена у хиљадама регистрованих незапослених и дугом транзицијом од школовања до посла, нарочито за лекаре. Српски образовни систем даје више здравствених радника од просека ОЕЦД-а, али значајан део тренутних лекара размишља о одласку и већ постоји недостатак високо тражених специјалиста у неким здравственим секторима (Институт за јавно здравље Србије, 2015). Иако Србија ипак није суочавана са хитним недостатком медицинског особља, повећани одлив искусног особља је већ укључио алармно звоно. У 2019. години већ је постојало опште повећање плаћања медицинским радницима (15% за медицинске сестре и 10% за лекаре), и опет врло брзо још једно 2020. године, због појаве заразе Ковид-19.

4. Везе између образовања и исхода миграције

У Србији, захваљујући већем обухвату образовног система и великим разликама у просечном образовном нивоу између младих и старијих сродних група, образовни ниво прилично брзо расте. На пример, 2019. године нивои образовања људи у радној снази старијих од 15 година били су следећи: нискообразовани (ИСКЕД 0–2) - 16,2% (пад са 21,2% у 2010. години); средње образовани (ИСКЕД 3–4) - 57,9% (пад са 59,4% у 2010. години); и високообразовани - 26% (у односу на 19,3% у 2010. години) (ЕФО, 2020).

Иако ово значи да се Србија, у погледу покривености образовања, и даље налази испод просека нових земаља чланица (81,7%), она их сустиже (ЦЕВЕС, 2018). Стопа терцијарног образовања у старосној групи од 30 до 34 година износила је 32,8% у 2018. години, готово 8 процентних поена ниже од просека у ЕУ од 40,7%. Према подацима Завода за статистику Републике Србије (РЗС), у академској 2017/18. години у образовању је учествовало укупно 1,25 милиона људи (сви нивои), од којих је 17% било у предшколском образовању, 43% у основном образовању, 20% у средњем и 20% у терцијарном образовању. У 2019. години готово 74% свих ученика виших разреда средњег образовања (ИСКЕД ниво 3) било је уписано у програме стручног образовања. Исте године нето стопа уписа у средњошколско образовање износила је 87,7% од релевантне старосне групе, док је бруто стопа уписа у терцијарно образовање износила 67,8% (ЕФО, 2020, на основу националних процена послатих у УНЕСКО УИС).

Начелно, учинак система образовања у Србији може се оценити као задовољавајући. Према ЕФО (2019. година), удео оних који рано напуштају програм школског образовања (% старосне доби 18–24 године) врло је низак и опада (6,6% у 2019. години), док је учешће одраслих у обуци (% старосне доби 25–64 година) ипак ограничено – мада расте (4,3% у 2019. години). Ново-развијени (2018. године) и понешто контроверзни Индекс људског капитала (ИЉК) Светске банке (World Bank Human Capital Index - HCI) - ставља потенцијал српског људског капитала на 27. место од 157 земаља, више од просека за њен регион и ниво националног дохотка (World Bank 2018.), упркос чињеници да су општи јавни расходи на образовање износили 3,7% исте године, у поређењу са просеком ЕУ од 4,6% (Arandarenko, 2020).

Према ИЛК, број година школовања које дете у Србији које започиње са четири године може да очекује да ће завршити је 14,6 („очекиване године школовања“), али када се узме у обзир оно што деца заправо науче, то пада на 11,1 године („школске године прилагођене учењу“). ИЛК је такође наговестио да ће дете рођено 2018. године у Србији достићи 76% свог пуног потенцијала са 18 година. Међутим, ИЛК је ажуриран 2020. године и сада бројка за очекиване године школовања у Србији износи 13,3 године, док за године прилагођене учењу је 9,8 година. У међувремену, према ажурираном индексу, дете рођено у Србији данас ће бити 68% продуктивније када одрасте као што би могло бити да је ИМАЛО целокупно образовање и добро здравље (Светска банка, 2020).

С друге стране, резултати истраживања у 2018. години Програма за међународно оцењивање ученика (ПИСА), заснованог на методологији ОЕЦД, углавном Србију сврставају знатно испод просека ЕУ у погледу постигнућа ученика, са резултатима сличним или мало вишим од њених суседа из југоисточне Европе. Србија је била рангирана на 45. месту од 79 земаља учесница и резултати у читању (439), математици (448) и науци (440) били су знатно испод просека ОЕЦД-а од 487, 489 и 489, у одговарајућим областима. Исте године, удео 15-годишњака који су могли да постигну само најнижи ниво стручности је био скоро 38% у читању, 40% у математици и 38% у природним наукама. Просек 28 земаља ЕУ за недовољна постигнућа (% старосне доби од 15 година) је исте године био око 22% у сва три параметра, читању, математици и природним наукама.

Недавна студија ЕФО-а (2019б) о неусклађености квалификација открила је да су најзначајнија неподударња повезана са транзицијом између школе и посла и чини се да су покренута разликом између знања која се предају и оних која се очекују на радном месту. Студија је открила да је недовољна практична обука дипломаца један од најчешћих разлога који се наводе као разлог за потешкоће у регрутовању и задржавању младих радника. С друге стране, дипломци средњег и високог образовања имају тенденцију да прихвате позиције нижег нивоа, како би стекли практичне вештине и радно искуство које им недостаје.

На основу распореда укупног броја миграната и токова миграција у скоријим годинама који су приказани у претходном одељку, има мало индикација да српски мигранти имају у просеку значајно боље квалификације него њихови парњаци истих година који остају у земљи.

Традиционална одредишта за високообразоване мигранте из Србије су англосаксонске земље. Све оне, осим делимично САД, усвојиле су миграционе политике које фаворизују имиграцију високообразованих и дискриминишу имиграцију ниже квалификованих. Стога би миграциони токови из Србије према тим земљама могли представљати веродостојан показатељ интензитета високошколске емиграције. Нарочито су Канада и Аустралија примиле значајан број високообразованих миграната током 1990-их и тај одлив се наставио, мада у много мањем обиму, 2000-их и 2010-их. Друга висококвалификована одредишта су САД за научнике и уметнике, Велика Британија и Швајцарска за техничке стручњаке, Немачка за лекаре и висококвалификоване мигранте у области науке, технике, инжењерства и математике. У новије време листа је проширена земљама попут Уједињених Арапских Емирата због различитих висококвалификованих техничких профила и Кине за наставнике енглеског језика, али је тешко добити податке за обе дестинације.

Међутим, поглед на базу података миграција ОЕЦД-а која покрива и англосаксонске земље које нису чланице ЕУ приказује умерен и начелно стагнирајући број годишњег протока из Србије. Тако, између 2010. и 2018. године годишњи бруто улазак српских миграната у Аустралију био је између 200 и 300, а у Канаду између 250 и 500, без јасног тренда. Само бројеви за САД су се увећали на око 1000 годишње (бруто) после 2015. године (SORS, 2019). Дакле, упркос природној тенденцији висококвалификованих миграната да емигрирају у

англосаксонске земље, додатно ојачане широко распрострањеном употребом енглеског језика у земљи, чини се да је Србија успешно држала под контролом ову тенденцију током последње две деценије. Како се правила о имиграцији високообразованих у одредишним земљама нису значајно променила, највероватније објашњење лежи у изванредном успеху српског ИТ сектора у привлачењу и задржавању талената, што заслужује детаљнију разраду.

Успех Србије као регионалног центра ИТ која користи локалне висококвалификоване таленте може да се припише успешној јавној интервенцији на нивоу основне школе и веома подстицајном режиму за улагање и опорезивање. Србија је побољшала своју интеграцију у глобалне ланце вредности (global value chains-GVC) ГЛВ, у домену информационе комуникационе технологије. ИКТ је један од ретких сектора у коме је Србија открила упоредиву предност (Илахи и остали, 2019). Између 2007. и 2018. године вредност српског извоза и сектору ИТ порасла је са 0,5% БДП у 2007. на 2,5% у 2018. години.

Већина посматрача тврди да је покретање Мајкрософтовог развојног центра (који развија претраживање уживо, препознавање рукописа, анализу слике и управљање базом података) у 2005. години било тачка преокрета, јер је центар подстакао настајање већег броја стартап компанија. Србија је такође имала користи од континуираног налета пружања услуга у изради софтвера, захваљујући квалитету услуга које пружају веома квалификовани ИТ стручњаци и релативно ниских трошкова производње. Друге међународне ИТ фирме ушле су на тржиште купујући српске фирме које су пружале услуге шифровања, развој и тестирање софтвера, и пројектовање веб страница (Ilahi et al, 2019).

Постепено се развила успешна локална ИТ заједница, која се састојала од ИТ ентузијаста, фриленсера, дипломаца техничких факултета, повратника из ИТ струке који оснивају успешна друштва у Србији (нпр. компанија Нордеус, која се бави програмирањем игрица за мобилне уређаје), који су све више привлачили стране дигиталне номаде. Многи ИТ стручњаци имају користи од државног пореског режима који омогућава паушално опорезивање за неинкорпорирани предузетнике, тако да је њихов приход ефективно опорезован по много нижој стопи.

Поврх свега тога долази и додатни приход који зарађује растућа заједница српских телемиграната, а који се углавном бележи међу приливима дознака. Телемигранти живе у Србији, али раде за стране клијенте путем Интернета, често користећи платформе као што је "Upwork". Према подацима Oxford internet institute-а⁸ рад на платформама апсорбује 4,5% радне снаге, углавном у „креативним и мултимедијалним“ професијама, „развоју софтвера и технологији“ и „административном и уносу података“. Према грубим проценама, тренутно има више од 20.000 телемиграната у Србији за које су страни клијенти њихов примарни извор прихода, што ставља земљу у врх светског рангирања по глави становника. Према прегледу глобалног фриленсерског тржишта на интернету у 2018. години, Србија се налази на 11. месту у свету по броју фриленсера, а на првом месту по глави становника, са 3,52 телемигранта на 1.000 становника⁹.

Страни језик је обавезни предмет од прве године основне школе. Енглески језик је углавном најпопуларнији, са обухватом од 95% ученика у основним и средњим школама. Други најпопуларнији језик је немачки са обухватом од неких 25%. Његова популарност је порасла током последње деценије, како захваљујући растућим директним страним инвестицијама у немачком власништву, тако и због повећаних шанси за посао у Немачкој, нарочито за ученике и

⁸ <https://www.oii.ox.ac.uk/blog/where-are-online-workers-located-the-international-division-of-digital-gig-work/>

⁹ Видети <https://analyticshelp.io/blog/global-internet-freelance-market-overview-2018/>

студенте у медицинским професијама и у веома траженим стручним средњошколским занимањима.

Образовни систем такође је дао приоритет стицању ИТ знања. Информатика се предаје као изборни предмет у основним школама од 2002. године, а постала је обавезан предмет 2017. године. Више од четвртине дипломаца са универзитета свеке године дипломира у некој од техничких области, што је више од било које друге земље Западног Балкана и што ствара јаку базу талената у рачунарству (Ilahi et al, 2019). Влада је увећала квоте уписа у ИТ одељења на универзитетима 2017. године за још 20 процената.

5. Изузетна улога Немачке у обликовању троугаоног односа између миграције, образовања и тржишта рада у Србији

Будући да смо повећану емиграцију у Немачку идентификовали као најважнији развојни тренд у погледу српских емиграционих трендова у протеклих пола деценије, у овом одељку ћемо детаљније размотрити вишеструке интеракције између Немачке и Србије које су обликовале не само миграционе токове, већ су имале и значајан утицај на реформу образовања и трендове на тржишту рада у Србији, представљајући тако важну студију случаја билатералне троугаоне везе између миграција, образовања и тржишта рада.

Немачка је била једина највећа земља одредишта за Србију током више од 50 година. Истовремено, она је мотор економске моћи Европске Уније и од друге половине претходне деценије, скоро једина међу СДЧ са стално повећаном потражњом за страном радном снагом, што резултује агресивнијом политиком имиграције. Како је већ споменуто, снажан пораст радне емиграције из Србије у Немачку у последњих неколико година директна је последица 'Уредбе Западног Балкана' која је ступила на снагу 2016. године, ослободивши је приступ немачком тржишту рада држављанима земаља Западног Балкана.

На неки начин, чак и повећане миграције српских држављана у НДЧ могу се објаснити као резултат двоструке ланчане реакције. С једне стране, Немачка привлачи радну снагу из НДЧ и та празнина која остаје у НДЧ мора да се попуни повећањем имиграције са других страна, укључујући Србију. С друге стране, економски раст и растућа потражња за радном снагом у НДЧ покренута је њиховом успешном интеграцијом у глобалне ланце вредности, који су реализовани углавном захваљујући њиховим блиским привредним везама са немачком привредом (Ilahi et al, 2019).

Иако Србија није економски повезана са Немачком у истом степену као земље НДЧ, њене привредне и политичке везе са Немачком су знатно ојачане путем разних канала, током последње деценије. Немачка је друго најзначајније извозно тржиште и четврти највећи извор СДИ за Србију, са привредним друштвима у немачком власништву која запошљавају скоро 50.000 људи, или скоро 4% званичне запослености. Јавна перцепција немачких послодаваца је веома позитивна, јер се сматрају поузданима и посвећенима поштовању колективних и индивидуалних права радника, укључујући поштenu плату, могућности обуке и напредовања. Захваљујући у великом степену СДИ у немачком власништву, Србија је побољшала своју интеграцију у глобалне ланце вредности, нарочито оне који су везани за извоз произведених делова и компоненти који су служили као средство у њеним напорима да се реиндустријализује земља након 'беспослене' транзиције у тржишну економију.

Немачка корпорација за међународну сарадњу (German Corporation for International Cooperation - GIZ) је умногоме проширила своје поље дејства у Србији, дајући подршку привредном расту, реформама управе, запошљавању младих и у многим другим областима. Пре свега, ГИЗ је био укључен у недавну далекосежну реформу стручног образовања која је резултирала усвајањем закона о дуалном образовању и увођењем дуалног образовања, где су немачки, швајцарски и аустријски системи дуалног образовања изричито узети као модели за репликацију. Штавише, ГИЗ је подржао Србију у усвајању њене Стратегије о економским миграцијама 2021-2027. године и тренутно у развоју њеног Акционог плана за миграције.

У новијем раду Клеменс и остали (2019) повољно описују оно што они називају ГИЗ-ов троструки приступ давању подршке миграцијама из земаља порекла. Клеменс и остали су груписали ГИЗ-ове пројекте у оне који подржавају миграције квалификованих лица (на пример миграције болничара, које се састоје од признавања постојеће стручне спреме и давања допунске обуке у Немачкој); обуку на одредишту (где мигранти добијају програме обуке и учења заната у Немачкој); и обуку у земљама порекла (где се обука нуди онима који нису мигранти у њиховим земљама, без директних очекивања или охрабривања њихове миграције у Немачку).

У скорије време, Немачка је усвојила Закон о имиграцији квалификованих радника, који је на снази од марта 2020. године. Очекује се даће то представљати даљи подстицај имиграцији квалификованих миграната у Немачку, јер се њиме олакшава квалификованим радницима са стручним, неакадемским знањем из земаља које нису чланице ЕУ да мигрирају у Немачку ради посла. Текући услови за квалификоване стручњаке са универзитетским дипломама ће остати на снази, са неким новим олакшицама. У складу са новим правилима, квалификовани стручњак ће морати да поседује неки уговор о запошљавању или специфичну понуду посла, и квалификацију која се признаје у Немачкој. Савезна агенција за запошљавање неће вршити никакву проверу приоритета потенцијално расположивих радника у Немачкој или у ЕУ, али ће и даље проверавати услове запошљавања.

Иако се чини да је билатерални троугаони однос између Србије као земље порекла и Немачке као земље одредишта обострано користан, асиметрија привредне и политичке моћи сугерише да тренутни 'пређутни договори' доносе више користи моћнијој страни. С друге стране, ово је делимично зато што је Немачка током времена изградила добро осмишљен стратешки приступ решавању њених дугорочних проблема на тржишту рада и популационих проблема, што Србији углавном недостаје. У завршном поглављу намењеном анализи садашње миграционе политике Србије бавићемо се питањем какав би могао бити српски одговор на немачку стратегију.

6. Сагледавање миграције и јавнополитички одговори

Према виђењу јавности и у највећем броју чланака у медијима, као што су уноси на Википедији, величина српске дијаспоре креће се у опсегу од 2 до 3 милиона, два до три пута више од званичне међународне процене. Слично, подаци о дозволама боравка по први пут издатим држављанима Србије у ЕУ земљама који су приказани у ранијим одељцима без ралике су се тумачили у различитим чланцима у медијима као годишњи нето одлив у миграционом билансу, и чак драматичније, као стални одласци из Србије. Да би се створила слика заснована на правим информацијама, било би препоручљиво да Републички завод за статистику (РЗС) годишње даје званичне процене токова миграције са детаљним објашњењима.

Без званичних националних статистичких смерница тешко је прецизно реконструисати шта се заиста догађало од око 2015. године до наглог заустављања миграционих токова почетком 2020. године изазваног пандемијом Ковид-19. Ипак, чини се врло вероватним да је већина забележених пораста дозвола боравка у ЕУ издатих српским држављанима резултат повећаних привремених миграција, а не системског пораста сталне миграције. Ово је у складу са расположивом дистрибуцијом дозвола по земљама одредишта и разлозима боравка. Једини важан изузетак може бити Немачка, у којој постоји преклапање између спајања породице независно од образовања, као завршне фазе трајне миграције, и радних миграција лица са средњим и високим образовањем, као што су медицинско особље и остали тражени квалификовани радници.

У 2019. години влада је попустила под растућим притиском јавности да „нешто треба предузети док не буде прекасно“ и донела неколико ад-хок мера усмерених на спречавање и преокрет миграција, посебно висококвалификованих стручњака. У том контексту, посебне пореске олакшице су понуђене послодавцима који запошљавају висококвалификоване повратнике школоване у иностранству који зарађују најмање три пута више од просечне зараде, као и висококвалификованим страним држављанима запосленим у Србији – ово друго очигледно у настојању да се привуку страни ИТ таленти за подршку растућим потребама ИТ сектора. Поред већ поменутог повећања плата за медицинско особље у јавним болницама и домовима здравља, значајан двоцифрени пораст минималне зараде у 2020. години делимично је представљен као анти-миграциона мера. Слично томе, влада се такође обавезала да ће достићи просечну нето плату од 900 евра до 2025. године, као и просечну пензију од преко 400 евра. Такође је најављен програм приступачног становања за запослене у јавном сектору и младе истраживаче.

Стратегија за економске миграције 2021-2027 усвојена је почетком 2020. године, са следећим главним приоритетним циљевима: изградња и јачање институционалних капацитета за праћење и повећање квалитета података о економским миграцијама; побољшање услова живота и рада у економском и социјалном сектору; усклађивање образовног система са потребама привреде, са фокусом на праћење иновација које је донела четврта индустријска револуција, посебно када је реч о развоју нових занимања и стварању услова за привлачење страних студената; унапређење сарадње дијаспоре и домовине и подстицање транснационалног предузетништва; стварање услова за праћење, подстицање и подржавање кружних и повратних миграција; и стварање услова за ефикасније управљање унутрашњим миграционим токовима.

Интересантно је да је први нацрт стратегије имао много ужи фокус на спречавање миграција високообразованих и олакшавање њихових повратних миграција, као и на привлачење висококвалификованих имиграната. На срећу, усвојена Стратегија има много свеобухватнији приступ, иако јој недостају оперативни детаљи. Тренутно се припрема нацрт Акционог плана за практично спровођење Стратегије за 2021-2023. годину.

7. Закључци и препоруке за јавну политику

Као и друге земље Западног Балкана Србија се суочава са озбиљним проблемом емиграције и потребно је да му стратешки приступи. Ипак, вероватно је у бољем положају у поређењу са својим регионалним суседима. Не постоји директна претња масовног егзодуса и миграцијама покренутог великог смањења броја становништва – овај општи закључак нажалост је подржан кризом изазваном пандемијом Ковид-19. Недавно увећани одливи обликовани су тражњом, пре него факторима понуде. Највећи број нових имиграната очито су прилагодљиви и адаптивни, спремни да искористе привремену прилику за рад, а нису дугорочно оријентисани

и проактивни. Неки од њих нису само привучени већим платама у иностранству, већ су такође изгурани негативним идиосинкразијама домаћег тржишта рада, као што је велика премија зарада у јавном сектору, регресивно опорезивање рада и недоступност добрих и безбедних послова на примарном тржишту рада.

Генерално, нема назнака да је недавни пораст радних миграција несразмерно осиромашило Србију кад су у питању високо квалификовани професионалци. Супротно томе, кохортни приступ заснован на подацима АРС показује да је већа вероватноћа да је обрнуто случај. Поред тога, често се занемарује чињеница да Србија привлачи значајан број студената имиграната, углавном са западног Балкана, чиме побољшава свој миграциони биланс у погледу нивоа образовања.

Неки људи напуштају Србију трајно у потрази за вишим животним стандардом и бољим квалитетом живота и тако се временом отуђују од своје земље. Међутим, већина оних који су недавно мигрирали одлучују се за кружне миграције, које су суштински корисне, на смитовски начин, како за њих саме, тако и за њихову матичну земљу. Кружни мигранти побољшавају своје постојеће квалификација или стичу нова корисна знања, способни су да посвете већу пажњу потребама својих породица и да дају допринос привредном расту Србије, трошећи код куће највећи део онога што зараде у иностранству. Укратко, била би мудра миграциона стратегија за земљу са средњим нивоом дохотка попут Србије, која се налази у непосредној близини једног од најбогатијих региона на свету, да не покушава да минимизира сву емиграцију. Уместо тога, требало би да циљ буде минимизирање *трајне емиграције*.

Наша анализа показала је да међу одредиштима Западне Европе које потенцијални стални мигранти из Србије традиционално преферирају, само Немачка приказује стално повећану потражњу за висококвалификованим мигрантима и спремност да им потенцијално додели држављанство. Истовремено, Немачка обезбеђује одговорно вођство примером за друге мање активне чланице ЕУ које увозе радну снагу, као пионир свеобухватног приступа за регулисане миграције. У светлу новоусвојеног немачког Закона о имиграцији квалификоване радне снаге, од кога се очекује да даље интензивира миграције квалификованих лица, Србија би могла да покуша да постигне свеобухватни споразум са Немачком који би ишао у корист обе стране, усклађујући немачке растуће потребе за висококвалификованима са српским интересом да се побољша људски капитал радне снаге у Србији и да се минимизују сталне миграције.

Неки елементи преговарачке стратегије Србије могу да укључе стварање заједничког немачко-српског одбора за праћење токова миграције и потреба за квалификацијама у обе земље, инсистирање на интензивнијој обуци за не-мигранте који остају у Србији, смањење добне дискриминације за имигранте старије од 45 година и примену политике прихватања мешовитих квалификација уместо доминантно висококвалификованих за имигранте из Србије. Лишавање Србије (или било које друге европске емиграционе земље) висококвалификоване радне снаге, агресивно пратећи сопствену агенду имиграције висококвалификованих могло би да има дугорочну повратну лошу реакцију за Немачку, јер би изгубила користи од запошљавања високог нивоа људског капитала у њеним страним директним улагањима у земље порекла и њиховој јачој интеграцији у глобалне ланце вредности.

Уопштеније, Србија би требало да се повеже са Европском комисијом како би се уверила да нови Пакт ЕУ о миграцијама и азилу, објављен у септембру 2020. године, испуњава своја обећања о „свеобухватној сарадњи са партнерским земљама ради јачања обострано корисне међународне мобилности“. Подједнако значајно, обрасци кружне миграције треба да се промовишу на уштрб путања миграција које воде до сталних миграција. Милановић (2019. године) истиче да би отежавање стицања држављанства и права на стални боравак за радне мигранте у земљама одредиштима, могло да резултује већим токовима имиграције и мањим

бројем имиграната у земљама дестинације – што из различитих разлога може бити жељени исход и за одредиште и за земљу порекла.

Чак и ако успе да осмисли оптималну стратегију миграције, Србија ће у догледно време остати рањива на различите нежељене ефекте који проистичу из чињенице да је земља извознице радне снаге. Тражња за страном радном снагом у земљама домаћинима је проциклична, што значи да се у добрим временима српске фирме могу суочити са израженим недостатком радне снаге у читавом спектру занимања и квалификација, док би у лошим временима земља могла изгубити део прилива дознака управо када јој је то најпотребније. Поврх тога, била би приморана да се носи са потребама већег броја становника, не само због повратка рањивих привремених миграната, већ и због немогућности краткорочних сезонских и кружних миграната да путују у иностранство ради посла. Управо се то догађа од почетка пандемије Ковид-19, доказујући да емиграција и дознаке нису погодни као аутоматски стабилизатори у кризним временима. Пројектовани пад дознака од 15% значио би да би благи пројектовани пад српског БДП-а од 1–2% у 2020. години прерастао у пад бруто националног расположивог дохотка за 2-3%.

Као што је идентификовано на основу веза између миграције и резултата на тржишту рада анализираних у Одељку 3, реформисање неких аспеката начина функционисања тржишта рада може бити добра стратегија, нпр. изравнавање плата и услова рада запослених у јавном и приватном сектору, посебно за послове који захтевају средње образовање. Ово такође може захтевати преиспитивање система опорезивања рада што би помогло у повећању продуктивности одређених сектора, а то би у дужем року довело до већих зарада. Пружање више могућности онима на секундарном тржишту рада да имају олакшан прелазак на боље радне услове могло би да помогне смањењу удела рањиве запослености, а тиме и удела група спремних за миграцију. С друге стране, разлике у платама су и даље велике и хипотетичка стратегија која би се заснивала на брзом уклањању разлика у платама у односу на земље одредишта може се показати прескупом и ризичном за макроекономску стабилност.

На основу веза између миграције и система развоја људског капитала анализираних у Одељку 4, политика повећања националне понуде квалификација преумеравањем јавне потрошње ка висококвалитетном образовању је посебно важна. То се може комбиновати са систематичнијим праћењем недостатка потребних знања и занимања са високом тражњом на тржишту рада (нпр. У ИКТ, производњи / преради метала, грађевинарству, друмском превозу итд.), Тако да се систем образовања и обуке може преоријентисати ка побољшању понуде за занимања за којима постоји висока тражња, чак и ако неки од обучених радника на крају оду у емиграцију. Ово би могло много боље функционисати ако постоји политика координације и сарадња између Србије и потенцијалних земаља одредишта. Недавно саопштење ЕУ о покретању партнерства за таленте са трећим земљама могло би да помогне у јачању узајамно корисне међународне мобилности између Србије и неких држава чланица ЕУ, попут Немачке, ако се може применити у пракси.

Референце

Akerlof, G.A., 'Sins of Omission and the Practice of Economics', *Journal of Economic Literature*, 58(2), 2020, pp. 405–18.

Arandarenko, M. and Aleksic, D., 'There and back again: Employment statistics of the citizens of the Western Balkans', in Bartlett, W., Monastiriotis, V. and Koutroumpis, P., *Social exclusion in the Western Balkans*, Cambridge Scholars, 2020.

Arandarenko, M., *Performance of Western Balkan Economies regarding the European Pillar of Social Rights: Updated Review on Serbia, RCC and ECSWPR 2020* – <https://www.euro.centre.org/publications/detail/3910>

CEVES, *Serbia Sustainable Development Issues: A Baseline Review*, Belgrade, 2018.

Clemens, M., Dempster, H. and Gough, K., 'Maximizing the Shared Benefits of Legal Migration Pathways: Lessons from Germany's Skills Partnerships', Center for Global Development Policy Paper 150, Washington DC, 2019.

ETF, *Key Indicators on Education, Skills and Employment (KIESE)*, 2019a – <https://www.etf.europa.eu/en/publications-and-resources/publications/key-indicators-education-skills-and-employment-2019>

ETF, *Skills Mismatch Measurement in Serbia*, 2019b – <https://www.etf.europa.eu/en/publications-and-resources/publications/skills-mismatch-measurement-serbia>

ETF, *Key Indicators on Education, Skills and Employment (KIESE)*, 2020 – https://www.etf.europa.eu/sites/default/files/2020-11/kiese_2020.pdf

IAB, *Evaluierung der Westbalkanregelung: Registerdatenanalyse und Betriebsfallstudien*, Bundesministerium für Arbeit und Soziales (*Evaluation of the West Balkan Regulation: Analysis of registration data and company case studies*, Federal German Ministry of Labour and Social Affairs) 2020 – <https://www.iab.de/en/publikationen/weitere-publikationen/weitere-publikationen-details.aspx/Publikation/k200403307>

Ilahi, M.N., Khachatryan, M.A., Lindquist, W., Nguyen, M.N., Raei, M.F. and Rahman, J., *Lifting Growth in the Western Balkans: The Role of Global Value Chains and Services Exports*, International Monetary Fund, 2019.

Institute for Public Health of Serbia, *Migration of Health Workers in Serbia: Cause, Effect and Policy Analysis*, Belgrade, 2015 – <http://www.batut.org.rs/download/novosti/2015SeptembarNalaziMigracijeRadnika.pdf>.

Leitner, S., *Net Migration and its Skill Composition in the Western Balkan Countries between 2010 and 2019: Results from a Cohort Approach*, wiiw Working Paper No.197, 2021, <https://wiiw.ac.at/net-migration-and-its-skill-composition-in-the-western-balkan-countries-between-2010-and-2019-results-from-a-cohort-approach-analysis-dlp-5695.pdf>

Lucas, R.E. and Stark, O., 'Motivations to Remit: Evidence from Botswana', *Journal of Political Economy*, 93(5), 1985, pp. 901–918.

Lutz, W. and Gailey, N., *Depopulation as a Policy Challenge in the Context of Global Demographic Trends*, UNDP Human Development Series, 2020 – <https://eeca.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/depoulation20as20a20policy20challenge.pdf>

Milanovic, B., *Capitalism, Alone: The Future of the System that Rules the World*, Harvard University Press, 2019.

Pavlov, T., Predojević-Despić, J., Milutinović, S., Balli, B., Zhebo, E., Barjaba, K. and Zeneli, B., *Transnational Networks, Transnational Entrepreneurship and the Role of the State: The Cases of Serbia and Albania*, Regional Research Promotion Programme in the Western Balkans, Institute of Social Sciences, University of Fribourg, Switzerland, 2014.

Predojević-Despić, J. and Lukić, V., 'Migration, Integration and Entrepreneurship: Insights from the Serbian Experience', *Small Open Economies Book of Abstracts*, 2017, p. 255.

Pudar-Draško, Krstić, N. and Radovanović B., 'Studiranje u inostranstvu i povratak u Srbiju', Institut ekonomskih nauka, 2015.

Sjaastad, L.A., 'The costs and returns of human migration', *Journal of Political Economy*, 70(5, Part 2), 1962, pp. 80–93.

SORS (Statistical Office of the Republic of Serbia), Project of International Migration Estimation and Correction of the Population Estimates Production, 2019.
<https://serbia.unfpa.org/en/publications/project-international-migration-estimation-and-correction-population-estimates>

Stark, O. and Bloom, D.E., 'The New Economics of Labor Migration', *The American Economic Review*, 75(2), 1985, pp. 173–178.

Todorović, M. and Đorđević, A., 'Motives and Characteristics of Highly Qualified Labor Force Migration: Case Study of Serbia', *KnE Social Sciences*, 2020, pp. 129–140.

UN DESA, International migrant stock database, 2019 –
<https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/estimates2/estimates19.asp>

Vasojevic, N.A., Kirin, S. and Marković, P.J., 'Research on scholarships holders who studied abroad and returned to Serbia', *Journal of Sustainable Business and Management Solutions in Emerging Economies*, 23(1), 2017, pp. 23–32.

Vladislavljević, M., *Ekonometrijska analiza premije zarada javnog sektora u Srbiji u uslovima fiskalne konsolidacije* (Econometric analysis of the public sector wage premium in conditions of fiscal consolidation), PhD thesis, Faculty of Economics, University of Belgrade, 2019.

WFD and IDI, *Cost of Youth Emigration*, Westminster Foundation for Democracy and Institute for Development and Innovation, 2019.

World Bank, Human Capital Index, 2018 – <http://www.worldbank.org/en/publication/human-capital>

World Bank, Human Capital Index – Serbia, Human Capital Project, October 2020 –
https://databank.worldbank.org/data/download/hci/HCI_2pager_SRB.pdf?cid=GGH_e_hcpexternal_en_ext

World Bank, *Serbia's New Growth Agenda. Serbia: Building a Skilled Workforce*, Country Economic Memorandum, 2019.

Zbinden, M., Dahinden J. and Efendic A. (eds.), *Diversity of Migration in South-East Europe*, Peter Lang, 2016.